

Ikuinen kysymys: miten jäljittää tiedonmuodostumista?

Tiedonhankintatutkimuksella tarkoitetaan kaikkia niitä tutkimusalueita, jotka kattavat tiedontarpeen, tiedonhankinnan ja tiedonkäyttötapojen tutkimuksen. Tällä informaatiotutkimuksen sektorilla on Suomessakin pitkä ja vakiintunut perinne. Kallervo Järvelin ja Pertti Vakkari käsittelivät tiedontarvekysymyksiä monipuolisesti jo 1970-luvulla. Unohtaa ei sovi myöskään kahta suomalaisen informaatiotutkimuksen varhaisvaiheen tutkimusta, Mariam Ginmanin ja Tuula Laaksovirran väitöskirjoja. Arvokkaan lisän tähän tutkimusalueeseen on tuonut Reijo Savolainen, joka Suomessa ensimmäisenä on yhdistänyt tiedonhankinnan tutkimuksen elämäntapatutkimukseen. Näiden rinnalla, ja varmaan myös jossakin määrin näihin perustuen, on sitten versonut huomattava määrä eri alojen tiedonhankintatutkimuksia, joista tässä lehdessä esimerkkinä on Jarkko Karin artikkeli.

Vuonna 1996 suomalainen tutkimus otti mittaa myös alan kansainvälisestä kentästä informaatiotutkimuksen laitoksen järjestämässä konferenssissa "Information Seeking in Context" Tampereella 1996 (ks. Reijo Savolainen, ISIC 96 – Tiedonhankintatutkimus esittäytyi Tampereella. - Informaatiotutkimus 16(1997):5:16-23).

Niin kuin ilmestyyvästä artikkelistakin voimme havaita, tiedonhankintatutkimus on kehityksessään sille tasolle, että tietokäyttämisen yleistymisessämme on varsin pitkälle yleistettävää piirteitä, että tälläkin informaatiotutkimuksen osa-alueella voidaan jo nojata varsin vakaaseen teoreettiseen tietoon. Avoimeksi kuitenkin yhä jää, miten paljon toisaalta tiedontarve, toisaalta tiedonhankinta- ja -käyttötavat poikkeavat toisistaan eri elämäntiloilla ja ympäristöissä, miten paljon on tarvetta tutkia näitä vaihteluja ja missä määrin tällaisella alakohtaisella tutkimuksella voidaan tarkentaa alan teoreettista viitekehystä. Edellä mainitun konferenssin avainpuhujana, Brenda Dervin, paneutui juuri tähän kysymykseen. Se, miten konteksti vaikuttaa yleensäkin tutkimuksessa ja miten edetään

empiriasta teoriaan, on yleinen ongelma, joka ilmenee kaikessa empiirisessä tutkimuksessa. Tutkijan tehtäväksi jää tietenkin päättää, miten paljon on kiinnitettävä huomiota kontekstuaalisiin muuttujiin. Dervinin mukaan käy usein niin, että tutkimuksessa analysoidaankin enemmän näitä muuttujia kuin sitä lukuisten toisiinsa kietoutuneiden muuttujien todellisuutta, joka vallitsee tiedon ja sen käyttäjän välillä.

Kontekstin ongelma on erityisen ajankohdainen nyt, kun tietoympäristömme on nopeasti muuttumassa. Ömönäistä tässä muutoksessa lienee se, että tarjolla on yhä monipuolisempi, toisiinsa kytkeytynyt kirjo erilaisia tietovälineitä. Ei liene epäilystä, etteivätkö tiedonhankintatavat tässä yhteydessä muuttuisi, ehkä radikaalistikin. Kysymykseksi jää, miten tiedontarpeemme muuttuvat tällaisessa ympäristössä vai muuttuvatko ne. Mitä tapahtuu, kun käytämme enemmän ja monipuolisempia tiedonlähteitä: lisääkö lisääntyneet tiedontarjonta tiedontarpeita, muuttaako se niitä ja miten, vai olisiko jopa mahdollista, että tietotulva tukahduttaisi kiinnostustamme tietoon? Informaatioalallahan meitä on perinteisesti kantanut usko siihen, että kasvavat tietoresurssit vaikuttavat myönteisesti tiedonkäyttöön, se on ollut koko profession perusta. Varauksena on aina ollut kysymys tiedon relevanssista: "oikea tieto oikeaan..." jne. Käytännön toimijalle muuttuva tilanne on entistä suurempi haaste valikoivampaan tarjontaan. Valikoivan tarjonnan kehittäminen on puolestaan haaste tutkimukselle.

Kun peruslähtökohtana on se, että tiedonhankintatutkimuksen pitää ottaa huomioon sekä tiedon tarjonnan kokonaisuus että tiedon käyttäjä, olemme erittäin vaikean tutkimusasetelman edessä. Vaikein kysymys jatkumossa tietoresurssi-tiedonkäyttäjät-tiedontarpeet-tiedontarjonta-tiedonkäyttö-tiedonmuodostuminen on luonnollisesti se, että tietoympäristön todellisten vaikutusten tutkiminen on äärettömän monimutkaista. Tärkeätä olisi kuitenkin selvittää miten käyt-

täjä tietoa on hyödyntänyt ja miten käytetty tieto on vaikuttanut käyttäjän toimintaan tai elämänkatsomukseen.

Muutama aika sitten pidetyssä Informaatiotutkimuksen laitoksen väitöstilaisuudessa vastaväittäjä peräänkuulutti joitakin tärkeinä pitämiään lähteitä, jotka eivät esiintyneet väitöskirjan kirjallisuusluettelossa. Väittelijä totesi rajanneensa kirjallisuusluettelon siihen aineistoon, johon väitöskirjassa on viitattu. Se, ettei kyseisiä lähteitä ollut luettelossa, ei myöskään merkinnyt, etteikö väittelijä olisi tutustunut kyseisiin – ja useisiin muihinkin mainitsematta jätettyihin lähteisiin. Ratkaisu tuntuu järkevältä ja käyttökelpoiselta: jos mukaan otettaisiin tutkimusongelman, -menetelmän tai -aiheen kannalta kaikki vähänkin relevantti aineisto, rajan vetäminen relevantin ja epärelevantin välille olisi vaikeaa. Toisaalta, jos näin menettellään, voinee olettaa, että väitöskirjan lähde luettelo tavallaan heijastaa niitä erilaisia vaikutteita, joihin väittelijä perustaa opinnäytteensä. 1970-luvun lopulla Suomen Akatemian tutkimusprojektissa "Tieteellisen kommunikaation ongelmat yhteiskuntatieteissä" tutkittiin suomalaisia valtio-opin ja sosiologian 1950–60-lukujen väitöskirjoja (Pertti Rautio, Pertti Suhonen). Tutkimuksessa sovellettiin viittausanalyysia tarkkuudella, jossa pyrittiin arvioimaan kirjallisuusluettelossa mainittujen lähteiden vaikutus tutkimukseen. Jo ensimmäisessä tarkastuksessa ilmeni, että kirjallisuusluettelot sisälsivät suuren joukon, enimmillään lähes kolmanneksen, lähteitä, joihin tekstissä ei oltu viitattu. Lisäksi löytyi suuri määrä viitteitä, joiden relevanssi tutkimuksen kannalta oli varsin vähäinen.

Väitöskirjojen kirjallisuusluettelot toteuttivat yhtä niiden perinteisistä tehtävistä: ne osoittivat monessa tapauksessa väittelijän lukeneisuutta omalla alallaan. Vaikka tällainen viittaaminen – tai viittaamatta jättäminen mutta kirjallisuusluetteloon rekisteröinti – ei millään tavalla lisääkään tieteellisen tiedon kasvua, tapaa voidaan jostakin näkökulmasta puolustaa: kirjallisuusluettelo antaa yleisellä tasolla mahdollisuuden ainakin jossakin määrin jäljittää tieteellisen kommunikaation polkuja ja tarkastella yksittäisen tutkijan tiedonmuodostumista. Nykyaikana tämä tapa rakentaa kirjallisuusluettelo lienee harvinaisempi ja monessa mielessä myös epätarkoituksenmukainen.

Olen kertonut edelliset esimerkit lähestyäkseni tiedonhankintatutkimuksen perimmäistä kysymystä: miten jäljittää tiedonmuodostumista ja tietotyön, tietopalvelujen vaikutusta siihen. Esimerkit ovat tieteellisen tiedon parista, missä sentään on joitakin välineitä seurata tiedonmuodostumista ja siten ehkä arvioidakin tietoresurssien hyödyntämiseksi tehtävää työtä.

Paljon ongelmallisempien asioiden kanssa olemme tekemisissä, kun haluamme tarkastella arkielämän tai elämänkatsomuksellisen tiedon muodostumista. Siinä on tiedonhankintatutkimuksella todellisia haasteita, joihin itse Foucault'kin taitaa antaa vain puutteelliset hahmotusmallit.

Jyväskylässä 3. kesäkuuta 1998

Oili Kokkonen